

ГРАМАТИКА У ХУДОЖНЬО-ВІЙСЬКОВОМУ ДИСКУРСІ (2022–2024): СИНТАКСИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ

Анатолій Загнітко

*доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України,
професор кафедри загального та прикладного
мовознавства і слов'янської філології,
Донецький національний університет імені Василя Стуса;
головний науковий співробітник,
Український мовно-інформаційний фонд НАН України
E-mail: a.zagnitko@donnu.edu.ua*

0. Граматика з її особливими структуральними інтенціями та функційним навантаженням у реалізації творчо-когнітивних і комунікативно-ситуативних завдань постає однією з найбільш усталених величин усієї мовної системи. Зміни у граматичних моделях, тих чи конструктах відбуваються протягом тривалого часу й набувають відповідного кодифікування й унормування орієнтовно протягом двохсот і більше років. Водночас в окремі часові зрізи відбуваються внутрішні процеси у структурі окремих синтаксичних структурі, що заторкують в яви тих чи тих форм синтаксичних зв'язків [2, с. 1–11], ущільнення цілісних конструкцій з пропуском низки значущих елементів [2, с. 697–701], смислове наповнення яких органічно трансформується на збережані компоненти: *Завіса звивається; видно ліс: посередині дуб; праворуч дуба лисиччина нора; ліворуч стежка і просто стежка; трава, бур'ян у лісі, квіточки* (Дніпрова Чайка), де у *посередині дуб, праворуч лисиччина нора, ліворуч стежка, бур'ян у лісі, квіточки* еліпсовані локативні предикати, а залежні компоненти зберігають пам'ять попередньої залежності. Такі видозміни аж ніяк не впливають на загальну систему вияву таких одиниць, їх системність внутрішньо замкнута на віртуальний вияв іа нормативне усталення.

Період постмодернізму з його домінуючими скепсисом, критикою, спробою тотальної деконструкції усіх попередніх форм, конструкцій був особливо вдячним для: а) різноманітних епатажних форм; віртуалізації; в) іронічного дистанціювання від життя; г) світу гри в різноманітних формах; г) калейдоскопічного миготіння трансформацій; д) блимання символів; е) мигтіння контекстів; є) численних алюзій; ж) карнавальне мономаскове поліголосся, де синтаксис постає особливо вдячним для реалізації таких задумів, оскільки він постає надійним для накопичення «звичайних» смислів для того, щоб вирватися в новий – багатовимірний простір культури (Ж. Дерріда). Відбувається особливий акцент зміщення центровості, її розмивання, чому інколи сприяє прийом пародіювання власної творчої манери, а пародіюючи стилістичну манеру колег – побратимів за цехом (пор. [6, с. 56–68; 7]). Подібне можна спостерігати в Ю. Іздрика, який пародіює стилістичну манеру Ю. Андруховича, а останній своєю чергою пародіює славнозвісні нерівнорядні ряди геніального І. Котляревського: «Була тут „Столична”,

„Російська”, зроблена в Києві „Московська”, „Гайдамацька”, „Оковита”, „Соковита”, „Банкетна особлива”, „Особливо бешикетна”, „Гуцульська”, гірська настоянка „Полонина”, „Горіхова”, „Тернопільська ювілейна”, „Українська з перцем”, міцний напій „Козацький” – гідота неймовірна, – „Посольська”, „Подольська”, „Лівобережна”, зроблена в Москві „Київська”, „Старокиївська”, „Херсонська”, „Берегиня”, „Херсонська берегиня”, „Донбасская особая”, „Крымчанка креп-кая”, „Лимонна”, „Персикова”, „Абрикосова”, „Грушева”...» (Ю. Іздрик)¹.

У метамодернізмі, що прийшов на зміну постмодерністським численним дискурсивним практикам, простежуване сприйняття суперечливості, непередбачливості сучасного світу з його ущільненим ускладненням, інформаційним насиченням і накопиченням, дегуманізацією, технізацією, тенденційними вивертами до самознищення зі взоруванням на збереження людяності, самоствердження та самоутвердження та орієнтуванням на майбутнє. У силу цього «Метамодернізм трактує протилежності як складники загальної істини, не нав'язує якусь «єдиноправильну» позицію, а пропонує обирати її кожному особисто і залишатись у стані безперервного пошуку між протилежностями» [7].

У сучасному українському військовому дискурсі (2022–2024) відчутним є метамодерна синтаксична стилістика, однією з особливостей якої є поглиблення особистісних переживань, для актуалізації яких атрибутивний компонент переміщений у постпозицію, чим досягається його рематизація: *Поруч йдуть бої, запеклі, шалені, У окопах солдати стоять **сталеві*** (Г. Британ [1]), а в останній конструкції компонент **сталеві** набуває статусу складного присудка. Таке ущільнення сприяє вираженню в одній структурі двох пропозицій: *У окопах солдати стоять* (↔ перебувають, знаходяться) і *У окопах солдати **сталеві***. Переміщення атрибутивного компонента у формально ізольовану лінійну внутрішньореченнєву позицію надає йому екзистенційного статусу, що конкурує з предикативно-буттєвим навантаженням іменного компонента, перебираючи на себе власне рематичний статус: *Дозволь мені бути дитиною, / **Ніжною, теплою, чистою...** / Щоби душа – не крижиною, Тільки такою я вистою...* // *Тільки такою я втримаюсь, / Навіть як в серце – стрілами, / Спершись на віру, втримаюсь, І залишатимусь цілою...* (Г. Британ [1]). Водночас використано прийом контактної реченнєвої ущільнення, коли в наступному реченні еліпсовано компонент попереднього (у традиційній граматиці – контекстуально-неповні речення): *Дозволь мені бути дитиною, / **Ніжною, теплою, чистою...** / **Щоби душа – не крижиною, Тільки такою я вистою...***, пор. також: *І лютий, лютий... Знову лютий... / Мов не закінчувався він... / Все йдуть і йдуть істоти **люті**, / У мій прекрасний, чистий дім...* (Г. Британ [1]), де постпозитивний атрибутивний компонент симетризований із назвою місяця, найменування асоційоване із ' Хижий, кровожерний, злий (про

¹ Приклад із Тепшич А. Мовна гра як домінанта постмодерного дискурсу (на матеріалі прозових творів представників станіславського феномена) : монографія [наук. і відп. ред. А. П. Загнітко]. Белград;Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 42.

звіра, тварину)’: *І лютий, лютий... Знову лютий...*... Якщо ж врахувати, що поетичний твір постав у лютому 2023 року, то цілком мотивованим постає такий повтор, який покликаний виформувати відповідний асоціативний простір, у якому образ *істоти люті*, де компонент *люті* має особливе функційне навантаження, гармоніюючи із ітеративністю *йдуть і йдуть*.

У встановленні синтаксичних перетворень у граматиці військово-художнього дискурсу (2022–2024) істотним є врахування того, що постмодерністські практики тяжіли до відірваності від світу, формування його альтернативності, чому сприяла функційна безособовість, то в метамодерністських мистецько-естетичних особливо важливим поглиблення особистісних переживань, заглиблення в них [8; 9, с. 21–48]. Останнє мотивоване також сучасним обсягом емоційно-експресивних переживань, насиченням простору переживаннями, болями й тривогами, що постають певною мірою не лише індивідуалізованими (так звані індивідуалії) [3, с. 757], а й суспільно-значущими, у пізнаваними й почасти вимірюваними (1) втрата рідних: *Хлопці гинуть*; 2) переживання за бійців – оберегів рідного краю: *мерзнуть в окопах*; 3) суцільний стан емоційної напруги, для чого застосовано метафоризовану конструкцію: *Тривоги виють, лякають*, поєднану з порівнянням: *як звірі та ін.*): *Хлопці гинуть, мерзнуть в окопах, зима... / Тривоги виють, як звірі, лякають, / Хоч, діти й під них уже засинають... / Ні, не все добре, я хочу кричати, / Та йду за продуктами, треба щось готувати, / Холодно... Вулиці темні... Тривога. / Сотні ракет... До нас... Ми сильні, молимося Богу...* (Г. Британ [1]). У таких випадках функційно значущою постає синтаксична інновація – лінійно контактне розташування декількох ущільнених реченнєвих структур (*Холодно... Вулиці темні...*) з повторенням перервності, недомовлення. Ядерним постає номінативно-екзистенційне утворення (*Тривога*), деталізоване у постконтактних реченнях, що уточнюють і деталізують ядерне реченнєве утворення: *Сотні ракет... До нас... Ми сильні, молимося Богу...*, у яких також функційно навантаженим постає недомовлення, обірваність, що найбільшою мірою спроможні відтворити стан очікування, переживання, несподіваності і т. ін. Особливістю такої синтаксичної стилістики постає особовість, сповнена екзистенційністю, не приховуванням власного *Я*, а надання йому соціально знакового статусу в актуалізованому часо-просторі, а стилістика переказування наближає перебіг подій, відтворює їх динаміку та в актуалізованому просторі передає функційно статусну подію: *Вода, вода, все вище... Прибуває... / Де моя гойдалка, матусю, де вона? / Садок тут був... Тепер його немає, / Ми на даху, чекаємо човна* (Г. Британ [1]).

Екзистенційний компонент синтаксичних перетворень у метамодерністській практиці орієнтований на синтез духовного, містичного та розумового із поєднанням позасвідомого осягнення ↔ осяяння, самопізнання й саморозпізнання, самовпізнання, поєднанням чітко усвідомленої олюдненої віри й наукових досягнень, орієнтування на самоутвердження й самоствердження, незважаючи на цілу множину несприятливих чинників, що певною мірою передають слова Костянтина Москальця: «...чому я є, навіщо я є, як і яким можливий я, чи я є необхідним, чи випадковим? Мільярди людей, які

не замислюються над цими питаннями, не хворіють ними так, як я, – від юности; не вірять у Бога, в орфічну мандрівку душ ш, не знають про ці вчення, живуть і вмирають, убивають себе від нестерпності жити, як мій троюрідний брат Вітя Тимошенко, – від нестерпності жити отак: не знаючи відповідей, не розуміючи їх, не розуміючи, чому так багато пояснень – але всі можна піддати сумніву, визнати безпідставними, черговою “балачкою”, “базіканням” на “ці” теми – або й не базіканням; немає остаточної легітимності, принципу достатньої підстави, кожен – ніби підкинутий (“закинутий”) Шевченків байстрюк – навіть те, що справді помреш, не є певним – бо ж коли? усвідомлюватимеш цю смерть – пізнаватимеш її – чи ні?..» [5, с. 85; 7], у яких маніфестовані не лише засадничі основи метадерністських дискурсивних практик, а й передано ті функційно значущі синтаксичні перетворення, що характерні для нього й повною мірою відображають особливості граматики українського військово-художнього дискурсу (2022–20224). З-поміж синтаксичних інновацій вирізняються надмір і/чи надлишок обірваності, недомовлення, умовчання з орієнтуванням на суспільно-значущий контекст, у межах якого стають упізнаваними зображувані номінативні й екзистенційні компоненти, надання особливого функційного статусу фінального атрибутивному компоненту, експресивне ущільнення текстових структур для відтворення емоційного тла особистості з орієнтуванням на суб’єктивістське Я та постійним заглибленням у власний макросвіт.

Список використаних джерел:

1. Британ Г. Жива поезія душі... : авторський блог [Електронна версія] URL: <http://surl.li/nhrdsz>
2. Губернатор О.І. Метадернізм як нова парадигма сучасних культурних практики. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва*. 2023. № 1. С. 109–114.
3. Загнітко А. Структурні і семантичні різновиди українських синтаксичних інновацій. *Opera Slavica: Slavistick Rozhledy*. 2003. N 2. S. 1–11.
4. Загнітко А. Мовний простір граматики. Вінниця: ТОВ «Твори», 2018. 448 с. (<https://cutt.ly/RaORTbK> (дата звернення: 05.11.2024))
5. Москалець К. Келія чайної троянди. Львів: Кальварія, 2001. 196 с. (URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=15449> (дата звернення: 05.11.2024))
6. Пахаренко В. Метадернізм як художній напрям: роздуми про новий тип світосприйняття. *Українська мова та література*. 2021. № 7–8. С. 56–68.
7. Пахаренко В. Метадернізм як мистецький напрям. [Електронна версія] URL: <http://surl.li/zpfrpo> (дата звернення: 05.11.2024)
7. Тепшич А. Мовна гра як домінанта постдерного дискурсу (на матеріалі прозових творів представників станіславського феномена) : монографія [наук. і відп. ред. А. П. Загнітко]. Белград;Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 42.

8. Abramson S. Metamodernism: The Basics. *Huffpost* viewed 12 Dec 2014. URL: https://www.huffpost.com/entry/metamodernism-the-basics_b_5973184 (дата звернення: 05.11.2024).
9. Böhme G. Atmosphäre als Grundbegriff einer neuen Ästhetik. *Atmosphäre: Essays zur neuen Ästhetik*. Suhrkamp Verlag. 2013. Pp. 21–48.

КОГНІТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ДІСЛОВА *КОВБАСИТИ*

Валентина Калько,

*доктор філологічних наук, професор кафедри
українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
E-mail: mkalko@ukr.net*

Мова не просто відображає довкілля, а передовсім фіксує інтерпретацію навколишнього світу, оскільки будь-які пізнавальні процеси нерозривно пов'язані з творчим осягненням, проникненням у сутність непозначеного, намаганням збагнути й зрозуміти невідоме. Номінативні механізми ґрунтовані на практичному досвіді, сенсорних можливостях, модусному сприйнятті, культурній належності індивіда тощо. Поява когнітивної парадигми в лінгвістиці зумовила модерне розуміння процесів номінації, які почали трактувати як єдність структур знання, досвіду, емоцій, оцінок, уявлень, асоціацій, стереотипів етносу тощо (Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, В. П. Олексенко, О. О. Селіванова, М. І. Степаненко й ін.).

Проекція когнітивних механізмів сприйняття світу дійсності людиною на дослідження номінативних процесів уможливила залучення до пояснення процесів творення мовних знаків різних психічних механізмів, пізнавальних можливостей етносвідомості, що спричинило новітнє трактування сутності мотивації. У річищі когнітивної ономасіології мотивацію розуміємо, слідом за О. О. Селівановою, як наскрізну лінгвопсихоментальну операцію формування ономасіологічної структури на підставі вибору мотиватора (-ів) із мотиваційної бази структури знань про позначене у складній системі зв'язків різних пізнавальних функцій етносвідомості [2, с. 480]. Активація таких зв'язків зумовлена або усвідомленням відносно об'єктивних ознак позначуваного, або їхнім асоціативно-образним, оцінним, парадоксальним сприйняттям номінаторами.

Усередині самої мови весь її еволюційний поступ пов'язаний із безперервним переходом від мотивованого до довільного й від довільного до мотивованого [5, с. 169]. У більшості випадків ономасіологічні структури мовних знаків виражають усвідомлені номінатором знання, оцінку, емоції, почуття, відчуття. Однак між раціональним і чуттєвим пізнанням кордони досить хисткі й розмиті, адже, на думку Ш. Баллі, ми не завжди думаємо й говоримо, керуючись здоровим глуздом, почуття інколи беруть гору над логікою, тому в мові немає двох чітко розмежовуваних одна від одної систем: